

ՔՆԱՐԻԿ Ռ. ԱՎԱԳՅԱՆ

ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ, պ.գ.թ.

lira777@yahoo.com

ID 0009-0000-5496-4997

DOI:10.59523/1829-4596.2023.2(27)-194

ՍԻՐԻԱՅԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ ՀԱՅԵՐԻ ԿՐԱԾ ԶՐԿԱՆՔՆԵՐԸ (2012–2018)*

Քանալի բառեր՝ Սիրիայի պատերազմ, իսլամիստ, ահաբեկիչ, առևանգում, ֆիզիկական և բարոյական զրկանքներ, փրկագին, իսլամացում, Սիրիայի հայ համայնք, ճգնաժամ:

Ներածություն

2011 թ. մարտի 15-ին Սիրիայում սկսված պատերազմական գործողությունների ընթացքում այդտեղ բնակվող հայերը, որպես Սիրիայի քաղաքացիներ, տեղի ամբողջ բնակչության, այդ թվում այլ էթնիկ, մասնավորապես, քրիստոնյա խմբերի հետ միասին, կրել են մարդկային ու նյութական զգալի կորուստներ¹ և ֆիզիկական ու բարոյական անասելի զրկանքներ:

2011 թ-ից Սիրիայի նախագահ Բաշար ալ-Ասադի դեմ ծավալվող ռազմական գործողությունները չէին կարող անտարբեր թողնել նաև տեղաբնակ հայերին, որոնք գերազանցապես վայելում էին երկրի ղեկավար շրջանների բարյացակամ վերաբերմունքն իրենց հանդեպ:

Մերձավոր Արևելքից սերված սիյուռքահայ առանձին գիտնականների իսկ հավաստմամբ՝ «Ինչպես 1975 թվականին Լիբանանի հայերը, նույնպես և 2011 թվականին Սիրիայի հայերը, ընդհա-

* Ներկայացվել է 26.IX.2023 թ., գրախոսվել է 04.X.2023 թ. և 10.X.2023 թ., ընդունվել է տպագրության 15.XII.2023 թ.:

¹ Ավելի մանրամասն տե՛ս՝ **Ավագյան** 2022, 12–29:

նուր առմամբ, գոհ էին իրենց համայնքի դրությամբ: Միաժամանակ, նրանք մտավախություն ունեին, որ քաղաքական համակարգում որևէ ռադիկալ փոփոխություն կարող էր խաթարել նրանց մշակութային իրավունքները, ինչից նրանք օգտվում էին»²:

Ահա թե ինչու, երկրի ապագայով մտահոգ սիրիահայերի մի ստվար մասը կողմնակից էր Բաշար ալ-Ասադի իշխանությանը, «Սիրիայի ազգային միասնությանը, անկախությանն ու տարածքային ամբողջականությանը»³, իսկ մյուսները պահպանել են չեզոքություն⁴: Սակայն, «երբ հակամարտությունը ռազմական բնույթ է ընդունել, ակնհայտ էր, որ «Լիբանանում իրականացրած դրական չեզոքության քաղաքականությունը Սիրիայում կրկնօրինակելը հնարավոր չէր լինելու»⁵:

Ինչպես ստորև կտեսնենք, ցավոք, եղել են նաև առանձին հայեր, որոնք հակամարտության ընթացքում ընդունել են իսլամ կամ, հանգամանքների բերումով ու նյութական կարիքից դրդված, աջակցել են Թուրքիայի ազդեցության տակ գտնվող Սիրիական ազատ բանակին (ՍԱԲ)⁶:

Եթե սկզբնական շրջանում ռազմական գործողությունները հայաբնակ շրջաններից հեռու էին ծավալվում, ապա շուտով սկսել են հասնել նաև հայկական բնակավայրեր, հատկապես՝ Հալեպ: Հանգամանք, ինչը վկայել է այն մասին, որ սիրիական ընդդիմություն կոչվածը նաև հակաքրիստոնեական, հակահայկական ուղղվածության էր:

² Sanjian 2015, 19, <http://www.noravank.am> (23.08.2023).

³ Sanjian 2015, 20, <<http://www.noravank.am>> (23.08.2023).

⁴ Chicago Holds Rally in Support of Syrian-Armenians. 2012, <<https://armenianweekly.com>> (23.08.2023).

⁵ Sanjian 2015, 20, <<http://www.noravank.am>> (23.08.2023).

⁶ Chicago Holds Rally in Support of Syrian-Armenians. 2012, <<https://armenianweekly.com>> (23.08.2023). Fisk 2013, <<http://www.independent.co.uk>> (23.08.2023).

Հայերի նկարմամբ իսլամական ահաբեկիչների գործադրած դաժանությունները

Սիրիաբնակ հայերը, որպես քրիստոնյա փոքրամասնություն, երկրի ամբողջ բնակչության հետ միասին ենթարկվել են ինքնահոջակ «Իսլամական պետության» (ԻՊ) ահաբեկիչների դաժան բռնություններին: Նրանց ևս թալանել են, առևանգել, սառը զենքով սպառնացել, մարդկային արժանապատվությունը նսեմացրել, հոգեկան տանջանքների ու կտտանքների ենթարկել և կամ՝ ոմբահարումների զոհ դարձրել⁷:

Իսլամական ահաբեկիչները տեղացի քրիստոնյաներին առաջարկում էին կռվել գործող իշխանության դեմ: Չհամաձայնվելու դեպքում՝ սպառնում էին, դաժանորեն ծեծում, իսկ հայերից, որպես բարեկեցիկ համայնքի ներկայացուցիչների, նաև հսկայական փրկագին էին պահանջում⁸:

Հայաստան ներգաղթած Հարութ Հալաջյանը պատմել է, թե ինչպես իսլամիստներն առանց պատճառի կարող էին ծեծել քրիստոնյաներին: Նա վկայել է. «Մի անգամ կռվող ջահելներից մեկն եկավ ինադու ինձի խփեց, անցավ: Ես էլ, չիմանալով, որ ինքը մուսուլման ա, կռիվների մասնակից, դարձա, իրան հարցրեցի՝ խի ես խփում: Շատ վատ ձևով հարձակվավ ինձ վրա, ու էդ օրվանից տնից չիջա՝ մինչև Հայաստան գալը»⁹:

Մեկ ուրիշ ականատես՝ հալեպցի Լուսին Վարդանը, նկարագրել է հայերի կրած սարսափները և այն պայմանները, որոնցում նրանք հարկադրված են եղել ապրել. «Մի քանի պայթյուն կրկար մեր քաղաքը, կսկսեին վախնալ: Եկեղեցիները կվառեն, կսպանեն, բայց կապրեն, ի՞նչ ընեն»¹⁰:

⁷ Armenian Killed in Aleppo 2014, <<http://www.panorama.am>> (23.08.2023).

⁸ Sengupta 2012, <www.independent.co.uk> (23.08.2023).

⁹ Մամյան 2013, <<http://hetq.am>> (23.08.2023):

¹⁰ Armenian Homes in Kessab Looted, Occupied 2014, <<http://asbarez.com>>

Քեսապցի Տիգրանուհի Մանջիկյանի բնակարանը թալանվել է, իսկ Սթիվ Շըխուկյանը դանակահարվելու սպառնալիքի է ենթարկվել և կրակահերթերի տակ տևական ժամանակ շղթայված մնացել: Հայր ու որդի Վանիս և Մինաս Լևոնյաններն էլ առևանգվել ու դաժանորեն սպանվել են¹¹ և այլն:

Ինչպես «Հալէպ» հայրենակցական բարեսիրական հասարակական կազմակերպության գործադիր տնօրեն, սիրիահայ հայրենադարձ Սարգիս Բալխյանն է նշել, ՍԱԲ-ն ունեցել է բոլոր զենք ունեցող հայերի անձնական տվյալները (անուն, հասցե, լուսանկար)¹²: Այդ հանգամանքը պատճառ է դարձել, որ հայերին գերեվարեն Բաշար ալ-Ասադի իշխանությանն աջակից լինելու մեղադրանքով:

Ծավալվող և օրեցօր ավելի դաժան ու ընդգծված կրոնական երանգներ ստացող պատերազմի հետևանքով 2012 թ. 23-ամյա սիրիահայ Համլիկ Պետրոսյանն ընկերուհու՝ 18-ամյա քրիստոնյա արաբ Նուրա Հադադի հետ հագիվ կարողացել է փախչել Լիբանան: Նա խոստովանել է, որ լինելով երիտասարդ և Հալեպի համալսարանի ուսանող, տատանվել է քաղաքական հստակ դիրքորոշման մեջ. սկզբում պաշտպանել է Բաշար ալ-Ասադին, ապա՝ ահաբեկիչներին: Սակայն, երբ վերջիններս Հալեպի արվարձանային Անադան թաղամասում իրեն և ընկերուհուն առևանգել են, հրացանի կոթով, բռունցքի և ոտքի հարվածներով ծեծել, նա վերջնականապես համոզվել է, որ ահաբեկիչներին չի հետաքրքրել թե տվյալ անձը չեզոք դիրքորոշում ունի, թե քաղաքական որոշակի հայացքներ: Առևանգողները բռնագրավել են նրա թանկարժեք ավտոմեքենան, փրկագին պահանջել ընկերուհու և իր

(23.08.2023).

¹¹ Armenian Homes in Kessab Looted, Occupied 2014, <<http://asbarez.com>> (23.08.2023). **Balkhian** 2014, <<http://asbarez.com>> (23.08.2023).

¹² **Balkhian** 2014, <<http://asbarez.com>> (23.08.2023).

համար, ապա, սակարկելով, 12.000 դոլար են պոկել նրա ծնողներից ու նոր միայն բաց թողել: Ազատվելուց հետո նրա սարսափահար ընկերուհին ցավով խոստովանել է, որ պատահաճից հետո իր համար այլևս դժվար է մահմեդական ընկերների հետ առնչվելը: «Մենք հեռացանք, - հայտնել է նա, - քանի որ նրանք ուզում էին մեզ սպանել: Նրանք ուզում էին մեզ սպանել, քանի որ մենք քրիստոնյա էինք: Նրանք մեզ «քաֆիր»¹³ էին անվանում, նույնիսկ փոքր երեխաներն էին ասում նման բաներ: Նրանք, ովքեր մեր հարևաններն էին՝ մեր դեմ էլան»¹⁴:

2013 թ. հուլիսի 26-ին արհեստավոր 4 հայեր (21-ամյա Կառլո (Գարեգին) Հացագործյան, Կարո Պոպոդյան, Նարեկ Վարժապետյան, 27-ամյա Սաքո Ասատուրյան¹⁵) Հալեպ-Երևան ավտոբուսի վրա ապստամբների հարձակման հետևանքով առևանգվել էին: Սկզբում նրանց ճակատագիրն անհայտ էր, ապա պարզ է դարձել, որ զինյալ ահաբեկիչները նրանց 45 օր ֆիզիկական և հոգեբանական տանջանքների ու կտտանքների են ենթարկել: Գերության մեջ էր հայտնվել նաև 3 հայ կին, որոնց սակայն 10 ժամ անց ահաբեկիչները բաց էին թողել¹⁶:

Ի դեպ, այն տունը, որտեղ գերի էին պահվում հայերը, Թուրքիայից գարեջուր ներկրող սիրիահայ Չափրազյան ընտանիքի սեփականությունն էր, որը ՍԱԲ-ի գրոհայինները բռնագրավել և վերածել էին ռազմական պահեստի ու համակենտրոնացման ճամբարի:

Տանջանքների ենթարկված տղամարդկանց իսկ վկայությամբ,

¹³ Քաֆիր (Kaffir – արաբ.) – Ալլահին մերժող կամ՝ անհավատ:

¹⁴ **Sengupta** 2012, <www.independent.co.uk> (23.08.2023).

¹⁵ Ս. Ասատուրյանը դրանից մեկ ամիս առաջ սիրիական բանակ վերստին զորակոչվելու հանձնարարական էր ստացել, սակայն մեկնել էր Հայաստան՝ միանալու եղբորը: Տե՛ս **Balkhian** 2014, <<http://asbarez.com>> (23.08.2023).

¹⁶ **Rebels Release Kidnapped Syrian Armenian Children (Update)** 2013, <<https://armenianweekly.com>>. **Balkhian** 2014, <<http://asbarez.com>> (23.08.2023).

նրանց ստիպել են ծնկաչոք Տերունական աղոթքն արտասանել, իսկ դահիճները այդ ընթացքում հայիոյելով, տարբեր գործիքներով նրանց ծեծել ու արյունաքամ են արել: Ահաբեկիչները հայիոյել են ոչ միայն Բաշար ալ-Ասադին, այլև՝ ընդհանրապես հայերին, քրիստոնեկան կրոնը, Հիսուս Քրիստոսին ու Մարիամ Աստվածածնին: Զինյալները հայերին տանջելիս սարսափեցրել են՝ ասելով. «Դուք բոլորդ էլ դավաճաններ եք: Դուք քաֆիրներ (անհավատներ – Ք.Ա.) եք, որ պաշտպանում եք Ասադին: Վաղը մենք ձեզ կսպանենք»¹⁷:

Եվ կամ՝ ՍԱԲ-ի մարտիկները գերեվարված հայերին ներկայացրել են անհավանական պահանջներ: Օրինակ՝ «Քանի դեռ սիրիահայ համայնքն ի վիճակի չէ սիրիական բանակին համոզելու, որ այն իր ռազմական անցակետերը հեռացնի Հալեպին մերձակա Միտանի շրջակայքից, ուրեմն մենք ձեզ կսպանենք»¹⁸ և այլն:

Սաքո Ասատուրյանի իսկ բնորոշմամբ՝ «Նրանք [ՍԱԲ-ի գրոհայինները] չէին ընդունում այն փաստը, որ մեր կյանքը ոչինչ էր [այսինքն՝ մենք ոչինչ էինք] այդ հակամարտության մեծ ծրագրում»¹⁹, քանի որ հայերն ի զորու չէին ինչ-որ կերպ ազդել երկրի քաղաքական գործընթացների վրա:

Գրոհայինները, զայրացած հայերի իշխանամետ դիրքորոշումից, հարցեր էին ուղղում նրանց. «Դուք հայերդ քաղաքացիականներ եք: Մենք պատերազմի մեջ ենք ալևիների դեմ, Ասադի բանակի դեմ: Ինչո՞ւ հայերը զենք են բարձրացրել մեր դեմ՝ սուննիների²⁰ դեմ: Ինչո՞ւ եք դուք սատարում Ասադին»²¹: Հայերն էլ

¹⁷ **Balkhian** 2014, <<http://asbarez.com>> (23.08.2023).

¹⁸ **Balkhian** 2014, <<http://asbarez.com>> (23.08.2023).

¹⁹ **Balkhian** 2014, <<http://asbarez.com>> (23.08.2023).

²⁰ Սուննի (արաբ.) – իսլամի ամենամեծաթիվ ճյուղը: Այն հետևում է Մուհամմեդ Մարգարեի ուղուն: Որպես մահմեդական համայնքի աշխարհիկ ղեկավար ընդունում է միայն Ալլին:

²¹ **Balkhian** 2014, <<http://asbarez.com>> (23.08.2023).

պատասխանում էին, որ իրենք ոչ թե Ասադին են պաշտպանում, այլ զենք են վերցրել իրենց ու իրենց հարևանների տները՝ հայ բնակչությանը պաշտպանելու համար:

Սաքո Ասատուրյանը փորձել է գրոհայիններին բացատրել, որ իրենք ալավիներից²² տարբեր են, և որ սուննի մահմեդականներն են ապաստան տվել Հայոց ցեղասպանություն հետևանքով Հալեպ գաղթած հայերին: Հայերը նրանց հետ հաշտ ու խաղաղ ապրել են դեռևս մինչև ԲԱԱՍ կուսակցության²³ իշխանության գալը: Անշուշտ, բոլորը, այդ թվում և հայերը դեմ էին կոռուպցիային և հասարակական-քաղաքական այլ արատավոր երևույթներին, որոնք կարող էին տեղ գտնել երկրում, սակայն դրանք կարելի էր հարթել ցույցերի, քաղաքացիական անհամաձայնությունների, բանակցությունների և այլ ճանապարհով, այլ ոչ թե արյունալի ու ավերիչ պատերազմի միջոցով. «Յուրաքանչյուր սիրիացի կողմնակից է բարեփոխման, սակայն մենք չենք ուզում, որ դրա հետևանքով կործանվի երկիրը», - ասել է Սաքո Ասատուրյանը²⁴:

Այդ բացատրությանը հաջորդել է ՍԱԲ-ի գրոհայինի հակահարցադրումը. «Եթե դուք չեք ցանկանում հակամարտության մեջ ներքաշվել, պետք է որ գնացած լինեիք ձեր երկիրը՝ Հայաստան: Բայց դուք չեք գնացել: Ձեր արքեպիսկոպոսը (նկատի ունի՝ թե-

²² Ալավիզմ – իսլամի պարսկական ուղղության և, նույնիսկ, շիիզմի էկլեկտիկ, էզոթերիկ ճյուղը: Ալավիներին միավորում է Մուհամեդ մարգարեի՝ փեսայի և հորական կամ մորական եղբոր պաշտամունքը:

²³ Ազգային-սոցիալիստական գաղափարներ հետապնդող Արաբական սոցիալիստական վերածննդի կուսակցության (ԲԱԱՍ՝ վերածնունդ, հարություն – արաբ.) հիմնադիր ժողովը կայացել է 1947 թ. ապրիլի 4–6-ին: Կուսակցությունը հիմնվել է ի պատասխան տարածաշրջանում Իսրայել պետության ստեղծման և ի պաշտպանություն արաբ ժողովուրդների ինքնիշխան իրավունքների: Կուսակցության գաղափարախոսությունը հիմնված է արաբական սոցիալիզմի, պանարաբիզմի և հակաիմպերիալիզմի համակցություն վրա: Կուսակցության կարգախոսն է՝ «Միություն, ազատություն, սոցիալիզմ»:

²⁴ **Balkhian** 2014, <<http://asbarez.com>> (23.08.2023).

մական առաջնորդին – Բ.Ա.) կառավարության հետ է: Ամեն մի հայ կառավարության հետ է: Ուրեմն, որտեղի՞ց են հայերն իրենց զենքերը ձեռք բերում: Մի՞թե դուք դրանք Ասադի բանակից չեք ստանում: Դուք դրանք օգտագործո՞ւմ եք ՍԱԲ-ի դեմ»²⁵: Ուստի, գրոհայինների եզրակացությունը մեկն էր. «Դուք ստախոս եք: Դուք բոլորդ էլ մեր դեմ եք: Քրդերը, դրուզները²⁶, քրիստոնյաները, հայերը, շիիտները²⁷ և ալևիները՝ բոլորն էլ սուննիների դեմ են: Մենք ձեզ բոլորին մի լավ դաս կտանք»²⁸:

Առանձնապես ցնցող են ՍԱԲ-ի «Բալանկո» կոչված տանջարանում գերիների, այդ թվում՝ հայերի կրած տառապանքները: ՍԱԲ-ի զինվորները «զվարճանք» անվան տակ քրդերի, ալևիների և այլոց հետ ամենասարսափելի ձևերով տանջում էին նաև հայերին: Նրանց ոտքերն ու ձեռքերը կապած գլխիվայր ամրացնում էին վերամբարձիչի կեռիկին, մեկ մետրի չափ վեր բարձրացնում և սկսում ծեծել, մետաղներով հարվածել մարմնի տարբեր մասերին, էլեկտրահարում և այլն: Հաջորդ օրերին տանջանքները կրկնվում էին առավել դաժանությամբ: Այդ վիճակում հայերին զանգել էին տալիս իրենց հարազատներին և մահվան սպառնալիքի տակ ստիպում 10 մլն սիրիական ֆունտ (մոտավորապես 60 հազար դոլար) փրկագին ուզել: Մինչդեռ, հայ ընտանիքներն ի վիճակի չէին նման փրկագին վճարելու:

Գերիներին օրերով առանց ջուր և առանց սնունդ էին պահում, և կամ ստիպում խմել ջրավազանի ջուրը, որտեղ ՍԱԲ-ի զինվորները լողանում կամ միգում էին: Հայերին մաքրել էին տալիս զինվորական սանհանգույցը, օգտագործում որպես բեռնակիր, ստի-

²⁵ **Balkhian** 2014, <<http://asbarez.com>> (23.08.2023).

²⁶ Դրուզ (արաբ.) – իսլամի շիա ուղղության իսմայիստական աղանդի ուրույն ճյուղավորման հետնորդ:

²⁷ Շիա (արաբ.) – իսլամի ճյուղ, «Ալիի համախոհներ»:

²⁸ **Balkhian** 2014, <<http://asbarez.com>> (23.08.2023).

պում պատրաստել ականանետային ռումբ, որը կիրառվել է անգամ Հալեպի հայկական Միտան, Սուլեյմանիե թաղերի վրա հարձակումների ժամանակ և այլն: Գերեվարված հայերին ստիպում էին սերտել Ղուրանը, իսկ երեկոյան ստուգում էին. սխալվելու դեպքում նրանց ուղարկում էին «Բալանկո» տանջարան: Այդ դաժանությունները տեսած Սաքո Ասատուրյանը վկայել է. «Մենք լավ ուսանողներ էինք: Մենք հատվածները (Ղուրանի – Բ.Ա.) շատ լավ էինք սովորում: Մենք չէինք կարող թույլ տալ սխալվել: «Բալանկոյից» սարսափած մենք սովորեցինք և աղոթում էինք զինվորների հետ ճիշտ այնպես, ինչպես մահմեդականը»²⁹:

Երբ Կառլո Հացագործյանի գիտելիքներն օգտագործելու նպատակով նրան համակարգչի մոտ են նստեցրել, նա կարողացել է պահն օգտագործել և դիմագրքային սոցիալական ցանցի միջոցով Հայոց Առաջնորդարանից խնդրել վճարելու իր համար պահանջվող փրկագինը³⁰:

Ի վերջո, վերոնշյալներից Նարեկ Վարժապետյանն ազատվել է հարազատների վճարած փրկագնի շնորհիվ, մինչդեռ Կառլո Հացագործյանի մայրը, իր զարդերը վաճառելով հանդերձ, կարողացել է հայթհայթել որդու ազատման համար պահանջվող գումարի չնչին մասը միայն: Սաքո Ասատուրյանի համար համայնքը հանգանակություն է կազմակերպել, քանի որ նրա հայրը որդու գերվելու լուրն առնելուց 15 օր անց սրտի տագնապից մահացել էր, իսկ մայրը, որդուն տեսնելու հույսը կորցրած, մեկնել էր Երևան՝ ավագ որդու մոտ: Ի վերջո, և՛ Կառլոն, և՛ Սաքոն հեռացել էին Հալեպից և հաստատվել Հայրենիքում³¹:

Սիրիայի պատերազմի ընթացքում առանձնապես վտանգված էր հայ հոգևորականությունը: Ահա, թե ինչու, անվտանգության

²⁹ **Balkhian** 2014, <<http://asbarez.com>> (23.08.2023).

³⁰ **Balkhian** 2014, <<http://asbarez.com>> (23.08.2023).

³¹ **Balkhian** 2014, <<http://asbarez.com>> (23.08.2023).

հանգամանքներից ելնելով, ինչպես նաև որպես հայ և քրիստոնյա «թիրախ դառնալուց» խուսափելու համար հայ եկեղեցին նպատակահարմար է գտել որ փողոցում հայ հոգևորականը զերծ մնա կրոնական հագուստ կրելուց: Այդ մասին վկայել են Հալեպի որոշ հոգևորականներ և ավելացրել, որ նրանք հիմնականում իրենց տարածքներից չեն հեռացել, իսկ անհրաժեշտության դեպքում շրջել են անձնական զինված հայ թիկնապահի ուղեկցությամբ³²:

Եվ կամ՝ Հալեպի շրջակայքում ՍԱԲ-ի ապստամբները կանգնեցրել են սիրիական բանակի հովանավորության տակ գտնվող միլիցիայի մի հայ և մի քրիստոնյա արաբ անզեն ծառայողների ավտոմեքենան, ստուգել փաստաթղթերը, ապա, որպես պետական պաշտոնյա, նրանց տարել են մերձակա գյուղ՝ դատելու: Ապստամբների խմբի ավագի հարցին, թե ինչու են հայերը զենք վերցրել և կռվում իրենց դեմ, միլիցիայի հայ ներկայացուցիչը բացատրել է, որ հայերը զենք են վերցնում միայն իրենց եկեղեցիները պաշտպանելու համար: Այդ պատասխանը դրական է ընդունվել տեղի մոլլայի կողմից և, քանի որ գերվածներն իրենց համագյուղացիներն էին, որոշել են այս անգամ նրանց չպատժել, այլ բավարարվել են միայն դրամական հատուցում գանձելով³³:

Տեղական կամ միջազգային ոչ մի անկախ հանձնաժողով այդպես էլ որևէ հաղորդում չի հրապարակել Սիրիայի հայ բնակչության նկատմամբ իսլամիստ ահաբեկիչների իրականացրած տարաբնույթ բռնությունների, բարոյական կտտանքների, հանցագործությունների և մարդկային իրավունքների ոտնահարման վերաբերյալ: Այս հանգամանքը կրկին անգամ վկայել է այն մասին, որ նախ՝ «հայերը միջազգային հանրության աչքում սիրիական հասարակության աննշան մասն են»³⁴ և երկրորդ, որ ինչպես Հա-

³² Mollica, Hakobyan 2021, 191.

³³ Mollica, Hakobyan 2021, 192.

³⁴ Balkhian 2014, <<http://asbarez.com>> (23.08.2023).

յոց ցեղասպանության, այնպես էլ սիրիական իրադարձությունների ժամանակ, «միջազգային հանրությանը» բացարձակապես չեն հետաքրքրել ո՛չ երիտթուրքերի և ո՛չ էլ ՍԱԲ-ի դաժանությունները՝ հայերի նկատմամբ մասնավորապես և քրիստոնյաների նկատմամբ՝ ընդհանրապես:

Աջակցություն իսլամիստներին

Սիրիական պատերազմի ընթացքում եղել են դեպքեր, երբ առանձին հայեր հանդես են եկել ընդդիմության պաշտպանությամբ կամ էլ ստիպված են եղել ծառայել իսլամիստներին:

Այդ մասին վկայել են մասնավորապես «Հայրենիք» թերթի խմբագիր Զավեն Թորիկյանը³⁵ և սիրիահայ լրագրող Հարութ Էլմանյանը: Նրանց հավաստումներով, որոշ հայեր հատկապես Բաշար ալ-Ասադի իշխանության դեմ ցույցերի ժամանակ պաշտպանել են այլախոհներին ու ընդդիմությանը³⁶: Բացի այդ, հայ արհեստավորները նյութական խիստ կարիքից դրդված, պարբերաբար աշխատել են իսլամիստների մոտ, մանավանդ, որ վերջիններս բավական լավ են վճարել³⁷:

Այսպես, 2015 թ. վերջի տվյալներով, որոշ հայ ընտանիքներ, որոնք մնացել էին «Իսլամական պետության» փաստացի մայրաքաղաք դարձած Ռաքքայում, գոյատևել են իսլամիստների ավտոմեքենաները վերանորոգելով: Ռաքքայից վերջին հայերը հեռացել են 2015 թ. սեպտեմբերի 30-ին ռուսական ուժերի կողմից հալաահաբեկչական գործողությունները սկսելուն պես³⁸:

³⁵ Chicago Holds Rally in Support of Syrian-Armenians 2012, <<https://ar-menianweekly.com>> (23.08.2023).

³⁶ Zolyan 2015, <<https://www.opendemocracy.net>> (23.08.2023).

³⁷ «Սիրիայի հայ արհեստավորները գնում, աշխատում են իսլամիստների մոտ» (տեսանյութ) 2015, <<http://www.a1plus.am>> (23.08.2023):

³⁸ Zolyan 2015, <<https://www.opendemocracy.net>> (23.08.2023).

Իսլամացում

Ահազնացող արմատական մահմեդական վտանգից պաշտպանվելու ու վերապրելու հույսով կամ անբարենպաստ հանգամանքների բերումով որոշ հայեր ոչ միայն հարկադրաբար, այլև նույնիսկ կամովին կրոնափոխ են եղել՝ ընդունելով իսլամ:

Այսպես, ըստ արաբական <aksalser.com> կայքի հաղորդած տեղեկության, 2014 թ. սկզբին Հալեպի գավառի Կաֆր Համրա գյուղում բնակվող երկու հայ ընտանիք տեղի մզկիթում շեյխի և հոծ բազմության ներկայությամբ ընդունել է իսլամ: Ընդ որում, կրոնափոխությունը եղել է կամովին, առանց ճնշումների, տեղացի բնակչության հանդեպ բարյացական վերաբերմունքի պայմաններում: Նույն աղբյուրը հաղորդել է նաև, որ նախորդ 6 տարիների ընթացքում այդ գյուղում 9 հայ ընտանիք էր ապրում: Նորանք ունեին «Հայերու շենք» կոչվող միությունը, բայց և այնպես, բոլորն էլ արդեն հեռացել էին այդտեղից³⁹:

Սակայն կամովին կամ հարկադրված իսլամացումը բազմաթիվ դեպքերում փրկության միջոց չի դարձել շատ ու շատ հայերի համար: Այսպես, երբ հայր և որդի Ուանիս (69 տարեկան) և Մինաս (38 տարեկան) Լիվոնյանների ընտանիքներին պատկանող և Հալեպի Մերձակա Բաբ տարածքում գտնվող սառույցի փոքր գործարանն անցել էր Իսլամական պետության վերահսկողության տակ, նրանք գործարանը հետ ստանալու նպատակով մեկնել էին արդյունաբերական Շեյխ Նաջար քաղաք՝ իսլամիստների էմիրի հետ բանակցելու: Բայց վերջիններս բանակցելու փոխարեն նրանց գերեվարել և հարկադրաբար իսլամ ընդունել տալուց հետո, ի վերջո, գնդակահարել էին: Իսլամիստները դա պատճառաբանել էին նրանով, թե, իբր, հայերը «ձևացրել են, թե ընդունել են

³⁹ Ըստ արաբական <aksalser.com> կայքի Սիրիայում երկու հայ ընտանիք իսլամ է ընդունել 2014, <<http://www.noravank.am>> (23.08.2023):

իսլամ, որպեսզի իրենց հիմարացնեն»⁴⁰: Միաժամանակ, իրենց հարազատների դիակները ստանալու համար նրանց ընտանիքի անդամների բոլոր խնդրանքները մերժել էին՝ պատճառաբանելով, թե՛ «Դա անկարելի է: Նրանք հայտարարել էին իրենց իսլամ լինելու մասին և արդեն նահատակներ են, որոնք պետք է թաղվեն Շարիաթի օրենքներով»⁴¹:

Եզրակացություններ

Այսպիսով, սիրիական պատերազմի ընթացքում հայերը, երկրի ամբողջ բնակչության, մասնավորապես՝ քրիստոնյաների հետ ենթարկվել են դաժան փորձությունների, կրել մարդկային ու նյութական զգալի կորուստներ և ֆիզիկական ու բարոյական անասելի զրկանքներ (առևանգում, հարցաքննություն, նսեմացում, հայիտանք, ծեծ, կտտանքներ, խոշտանգում, տաժանակիր աշխատանք, Ղուրանի սերտողություն, անձնական իրերի հափշտակում, փրկագնի պահանջ և այլն), առանձին դեպքերում էլ գոյատևման անհրաժեշտությունից դրդված նույնիսկ ընդունել իսլամ և այլն: Հետևաբար, Սիրիայի ճգնաժամը նաև հայ համայնքի ճգնաժամն էր: Նման պայմաններում դժվար է պատկերացնել, թե հայերը ինչ գնով պետք է վերադառնան կամ շարունակեն ապրել ու նաև վերականգնել հետզհետե մահմեդականներով ստվարացող Սիրիայի երբեմնի հայաշատ, բայց պատերազմի հետևանքով ավերակված բնակավայրերը: Հանգամանք, որի մասին կոչերով հաճախ են հանդես եկել սփյուռքյան և Սիրիայում տակավին գործող հայկական համայնքային կառույցները, ինչպես նաև նոսրացած համայնքի առանձին ներկայացուցիչները:

⁴⁰ The Story of Two Armenians Arrested By ISIS 2014, <<http://english.al-akhbar.com>> (23.08.2023).

⁴¹ The Story of Two Armenians Arrested By ISIS 2014, <<http://english.al-akhbar.com>> (23.08.2023).

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ավագյան Ք. 2022, Սիրիայի հայ համայնքի կրած մարդկային և նյութական վնասները (2012–2018 թթ.), «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», Երևան, № 1 (664), էջ 12–29:

Ըստ արաբական <aksalser.com> կայքի Սիրիայում երկու հայ ընտանիք իսլամ է ընդունել, 2014, 9 հունվարի, <<http://www.noravank.am>>:

Մամյան Մ. 2013, Գյումրու երկրաշարժի և Սիրիայի պատերազմի ականատեսը պատմում է Ղարաբաղի կյանքի մասին, 26 դեկտեմբերի, <<http://hetq.am>>:

«Սիրիայի հայ արհեստավորները գնում, աշխատում են իսլամիստների մոտ» (տեսանյութ) 2015, 10 նոյեմբերի, <<http://www.a1plus.am>>:

Armenian Homes in Kessab Looted, Occupied 2014, March 25, <<http://asbarez.com>>.

Armenian Killed In Aleppo 2014, June 3, <<http://www.panorama.am>>.

Balkhian S. 2014, 45 Days in Hell: Syrian Armenians Kidnapped and Tortured by FSA. June 18, <<http://asbarez.com>>.

Chicago Holds Rally in Support of Syrian-Armenians 2012, October 11, <<https://armenianweekly.com>>.

Fisk R. 2013, Nearly a Century after the Armenian Genocide, These People are Still Being Slaughtered in Syria. December 1, <<http://www.independent.co.uk>>.

Mollica M., Hakobyan A. 2021, Syrian Armenians and the Turkish Factor. Kessab, Aleppo and Deir ez-Zor in the Syrian War. Switzerland: “Palgrave Macmillan,” 308 p.

Rebels Release Kidnapped Syrian Armenian Children (Update) 2013, July 30, <<https://armenianweekly.com>>.

Sanjian A. 2015, Armenians in the Midst of Civil Wars: Lebanon and Syria Compared, 25 p. <<http://www.noravank.am>>.

Sengupta K. 2012, The Plight of Syria's Christians: 'We Left Homs because They were Trying to Kill Us'. In the Civil War, They Have Tried to Stay Neutral. But Despite This, Many are Now Facing Persecution and Death, November 2, <www.independent.co.uk>.

The Story of Two Armenians Arrested By ISIS 2014, January 17,

<<http://english.al-akhbar.com>>.

Zolyan M. 2015, Refugees or Repatriates? Syrian Armenians Return to Armenia. October 15, <<https://www.opendemocracy.net>>.

Кнарик Р. Авакян, Институт истории НАН РА, к.и.н., Трудности и лишения армян во время Сирийской войны (2012–2018 гг.)

Резюме

В ходе тяжелых боев в Сирии с 15 марта 2011 г. и по сей день армяне как преданные граждане гостеприимной сирийской страны вместе с местным населением, а также другими этническими группами, в частности – христианами, понесли значительные человеческие и материальные потери.

Во время сирийской войны армяне понесли тяжелые физические и морально-психологические лишения, а также в связи с необходимостью выживания в ряде случаев вынуждены были даже добровольно принимать ислам и т. д..

В этих условиях трудно представить, какой ценой они должны вернуться или продолжить жить, а также восстанавливать разрушенные войной некогда многолюдные армянские районы Сирии, все больше заселенные мусульманами.

Ситуация, когда отдельные представители пока еще действующих армянских общинных организаций в Сирии, а также разбавленной общины неоднократно выступали с призывами ко всем переселившимся за рубежом сирийским армянам – вернуться и возродить общину.

Ключевые слова: Война в Сирии, исламист, террорист, похищение, физические и моральные лишения, выкуп, исламизация, армянская община Сирии, кризис.

Knarik R. Avagyan, *Institute of History of the NAS RA*, PhD in History, **The sufferings of Armenians during the Syrian War (2012-2018)**

Summary

Throughout the hot war operations unleashed in Syria, since March 15, 2011, and later, the Armenians, as devoted citizens of the hospitable Syrian country, together with the local population, as well as the other ethnic groups, in particular – the Christians, suffered significant human and material losses.

During the Syrian war, the Armenians suffered harsh experiences of physical and moral deprivations, as well as in some cases, due to the necessity of survival, in some cases even were obliged voluntarily to convert to Islam, etc..

In these cases, it is difficult to imagine at what cost the Armenians should return or continue to live and also restore the districts in Syria, once full of Armenians, but destroyed as a result of the war and increasingly populated with Muslims.

It is a case, where some representatives of still acting Armenian community organizations in Syria, as well as diminishing community have repeatedly made appeals to all Syrian-Armenians resettled abroad – to return and to reborn the community.

Key words: War in Syria, Islamist, terrorist, kidnapping, physical and moral deprivation, ransom, Islamization, Armenian Community of Syria, crisis.